

Kai kurie korporatyvinės socialinės atsakomybės ir socialinio teisingumo aspektai

Arvydas Guogis

Mykolo Romerio universitetas
Ateities g. 20, LT-08303 Vilnius

Straipsnyje analizuojami du socialinio saugumo aspektai – korporatyvinė socialinė atsakomybė ir socialinis teisingumas. Pirmoje straipsnio dalyje nagrinėjama korporatyvinės socialinės atsakomybės reikšmė, ji apibrėžiama kaip socialinio saugumo forma darbo vietose (kaip profsajungų veiklos alternatyva) ir pasitraukus iš darbo rinkos, kai tampama socialinių išmokų gavėju arba socialinių paslaugų vartotoju. Antroje straipsnio dalyje įrodoma socialinio teisingumo svarba, ypač jo reikšmė Rytų Europoje. Čia socialinis teisingumas apibrėžiamas kaip papildantis 3 E efektyvumo koncepciją ketvirtąja E (equity) dimensija.

Raktažodžiai: korporatyvinė socialinė atsakomybė, socialinis teisingumas, 3E koncepcija, 4E koncepcija.

Keywords: corporative social responsibility, equity, 3E concept, 4E concept.

1. Korporatyvinės socialinės atsakomybės reikšmė

XX amžiaus pabaigoje ir išsivysčiusios, ir besivystančios pasaulio valstybės išgėgė į naują savo raidos etapą. Šiam etapui būdingas didelis ekonominės globalizacijos poveikis, ekonomizacijos ir ekonominių vertybių išsigalėjimas. Lengviausiai šio etapo uždavinius sprendė anglosaksiškosios šalys, kurios pačios suteikė didžiausią globalizacijos postūmį. Nesunkiai prie šio etapo reikalavimų prisitaikė ir kai kurios Amerikos bei Azijos valstybės. Sudėtingiausioje padėtyje atsidūrė kontinentinės Vakarų ir Rytų Europos valstybės. Pirmosios – dėl dažniausiai priverstinės Gerovės valstybių politikos atsisakymo, antrosios – dėl sistemų transformacijos sunkumų [1]. Kontinentinės Vakarų ir Rytų Europos valstybės pradėjo siaurinti ir mažinti valstybinės socialinės apsaugos priemones. Anglosaksiškųjų šalių teiginiai, kad stipri valstybinė socialinė apsauga trukdo ekonominei konkurencijai ir ekonominiam augimui, ypač lengvai skynėsi kelią Rytų Europoje.

Sulėtėję Vakarų Europos augimo tempai ir vis didesnis atsilikimas nuo JAV vertė ir Vakarų Europos valstybes palankiau žvelgti į globalizacijos iššūkius. Lisabonos strategija ir kiti Europos Są-

jungos dokumentai amžių sandūroje atspindi pakitusį Europos požiūrį į tarptautinio konkurencingumo sąlygas, akcentuojant žinių ekonomikos ir ekonomikos augimo svarbą. Tačiau daugelyje Europos Sąjungos dokumentų Europos supratimas išliko kaip regiono su atskiru ir pažangesniu socialiniu modeliu. Siekiama išlaikyti vis dar svarbius socialinės sanglaudos ir socialinio solidarumo elementus. Tiesa, daugelio Vakarų ekspertų darbuose (Blanco Ananiadis [2], Gosta Esping-Anderseno [3] ir kt.) teigiama, kad: 1) socialinės Europos mastai ir ribos dabar yra siauresni, 2) kalbėti apie bendrą Europos socialinį modelį yra neįmanoma dėl didelių socialinės politikos skirtumų įvairiose Europos šalyse, kai Europos Sąjungoje faktiškai egzistuoja trys gana skirtingi socialinės politikos modeliai – a) Šiaurės Europos - institucinis, b) kontinentinės Europos – korporatyvinis bismarkinis ir c) anglosaksiškasis liberalusis. Kai kurie autoriai (Maurizio Ferrera [4], Manos Matsaganis [5]) išskiria dar ir d) Pietų Europos modelį, kuriame daugiausia korporatyvinių-bismarkinių elementų, bet yra ir a) bei c) modelio savybių. Be to, Pietų Europos modelis pasižymi specifiniais, tik besivystančioms šalims būdingais klientelizmo bruožais.

Europos politikų ir biurokratų negalėjimas bei nenorėjimas tartis dėl bendresnio Europos socialinio modelio gali būti kliūtis siekiant didesnės socialinės sanglaudos ir socialinio solidarumo. Toks senųjų Europos Sąjungos šalių nesutarimas dėl esminių socialinės politikos krypčių

Arvydas Guogis – Mykolo Romerio universiteto Viešojo administravimo katedros docentas.

El. paštas: a.guogis@lycos.com

Straipsnis įteiktas redakcijai 2006 m. rugsėjo mėn.; recenzuotas; parengtas spaudai 2006 m. lapkričio mėn.

gali būti ir yra didelė kliūtis naujų Europos Sąjungos šalių socialinės politikos orientacijai ir gali dar sumažinti jau ir taip menką socialinės apsaugos reikšmę šiose šalyse. Nors Vakarų Europoje, palyginti su daugeliu kitų pasaulio valstybių, vis dar egzistuoja brandžios socialinės gerovės valstybės, bet neseni jų ekonominės ir socialinės struktūroje pokyčiai formuoja naujas raidos tendencijas. Tampa būdingas vis mažesnis tų šalių darbo santykių reglamentavimas, siauresnės ir mažesnės socialinės programos. Ypač pastebimas trišalio bendradarbiavimo ir profsąjungų reikšmės sumažėjimas. Šio fakto pripažinimas gali dar labiau susilpninti jau ir taip silpnas Rytų Europoje profsąjungas.

Ekonominio konkurencingumo sąlygos Europos šalyse taip pat yra pasikeitusios. Daug įmonių Vakarų Europoje dėl didelių gamybos kaštų ieško galimybių įsikurti Rytų Europos šalyse, kur pigesnė darbo jėga, mažesni mokesčiai ir mažesnis valstybinis reguliavimas. Siekdamos išlaikyti pelnus Vakarų Europos įmonės perkelia gamybą ne tik į Rytų Europos, bet ir į kai kurias kitas labiau atsilikusias Azijos ir Pietų Amerikos valstybes. Daugelis Vakarų Europos ekonomistų ir sociologų pabrėžia, kad centralizuotų Gerovės valstybių priemonių lygis yra smukęs, o ekonominio konkurencingumo ir socialinės struktūros santykiai yra tiek pakitę, kad neperspektyvu ieškoti atsakymų, remiantis trijų dešimtmečių senumo teorijomis ir praktika ir būtina ieškoti naujų paaiškinančių teorijų ir sprendimų naujomis, pakitusiomis sąlygomis. Ypač tai aktualu socialinei apsaugai ir darbo santykių sričiai. Nors ir pripažįstama praityje buvusi naudinga socialdemokratinio modelio praktika, tačiau kartu teigiama, kad naujomis, globalizacijos sąlygomis šis modelis yra atgyvenęs ir jo taikymas gali dar labiau supainioti situaciją. Pasaulio žiniasklaidoje dažnai mirga ekonominės sėkmės pranešimai iš didžiausia socialine nelygybe pasižyminčių JAV, Didžiosios Britanijos ir Airijos. Šioms Vakarų pasaulio šalims pastarąjį dešimtmetį būdingas didžiausias ekonominis augimas. Tačiau retai priduriama, kad šiose valstybėse iš Vakarų šalių ryškiausia socialinė nelygybė ir socialinė poliariacija. Dažniausiai šiose šalyse, nepaisant visos teisinės priežiūros, įvyksta ir negražiausių ekonominio teisingumo pažeidimų. Tai liudija ir Enrono bei kitų JAV kompanijų ekonominiai nusikaltimai amžių sandūroje, kurie turėjo ir didžiulių socialinių pasekmių.

Lieka nepastebėti kai kurie socialinės apsaugos mažinimo praktikai prieštaraujantys faktai,

pavyzdžiui, tai, kad stipriai socialiai orientuotos Skandinavijos šalys kartu sugeba ir greitai ekonomiškai vystytis (Švedijos BVP augimas amžių sandūroje siekė 3 - 4 proc., o jos socialinės gerovės sistema tuo metu buvo dar labiau sustiprinta). Taip pat lieka nepastebėta išaugusi valstybinių socialinės ir sveikatos apsaugos priemonių reikšmė Pietų Europos valstybėse, ypač Portugalijoje, Ispanijoje ir Graikijoje. Tačiau Ispanija tuo pačiu metu pasižymėjo sparčiu ekonominiu augimu, o Portugalija ir Graikija - vidutinišku ekonominiu augimu. Šie faktai neleidžia vienareikšmiškai teigti apie besąlygišką liberalaus anglosaksiškojo raidos modelio pranašumą ne tik vertinant socialinės apsaugos lygį, bet ir ekonominio konkurencingumo sąlygas.

Šiaip ar taip reikia pripažinti, kad Europos ekonominio ir socialinio vystymosi sąlygos amžių sandūroje yra labai pakitusios, ir jau vien dėl to tenka ieškoti naujų sprendimų ir alternatyvų. Neužtenka pasakyti, kad ankstesnės priemonės yra atgyvenusios - reikia pasiūlyti, jeigu tai įmanoma, ir naujas sąlygas atitinkančių sprendimų. Korporatyvinė socialinė atsakomybė yra vienas iš tokios paieškos variantų. Pripažįstant, kad profsąjungos yra atgyvenusios, būtina ieškoti kitų įmanomų socialinio solidarumo formų, kad individualizmas ir liberalizacija galutinai nesunaikintų paskutinių socialinio solidarumo elementų. Šalims, pasižymėjusioms stipresniais bendruomeniškumo elementais, kaip antai Šiaurės Amerikoje ir Vakarų Europoje, ieškoti ir surasti korporatyvinės socialinės atsakomybės pasireiškimų yra lengviau. Rytų Europai, kurioje ankstesnis totalitarinis režimas yra sunaikinęs bendruomeniškumą, siekti korporatyvinės socialinės atsakomybės dėl nepalankių mentaliteto savybių yra sunkiau. Tačiau korporatyvinė socialinė atsakomybė yra vienodai reikšminga visų šalių įmonėms ir įstaigoms – tiek visada mažesniu socialiniu solidarumu pasižymėjusiose anglosaksiškose šalyse, tiek norinčiose, bet nelabai sugebančiose pasiekti didesnę ekonominę konkurencingumą kontinentinės Europos šalyse, tiek norinčiose pasivyti Vakarų Rytų Europos šalyse, kurios labai stokoja ir socialinio saugumo.

Lietuvoje žinoma nemažai faktų, iš kurių aiškėja, kad Lietuvoje dirbančiose Vakarų kompanijose yra didesnis pasitikėjimo (*social trust*) laipsnis, mažesnė korupcija, žmoniškesni darbdavių ir pavaldinių santykiai, dažnai didesni atlyginimai, aukštesnė darbo ir bendravimo kultūra ir pan. Tačiau kai kuriose Vakarų kapitalo valdomose kompanijose darbo sąlygos nepakanka-

mai geros, socialinio pasitikėjimo laipsnis yra žemas, darbuotojai, netgi ir labai aukštos kvalifikacijos, nuolatos bijo prarasti savo darbo vietas. Todėl vienareikšmiška nuomonė apie didelius Vakarų ir Rytų kultūrų skirtumus darbo vietų prasme nėra įtikinama ir perspektyvi. Kiekviena šalis turi surasti savo socialinio saugumo modelį. Korporatyvinė socialinė atsakomybė turi būti apibrėžiama kaip socialinio saugumo forma, kuri pasireiškia darbo vietoje (kaip alternatyva profesijų veikimui) ir pasitraukus iš darbo rinkos, kai tampama socialinių išmokų gavėju arba socialinių paslaugų vartotoju.

2. Socialinis teisingumas ir 4E koncepcija

Šiaip ar taip teigiamai vertinant korporatyvinės socialinės atsakomybės reikšmę, nereikia užmiršti ir socialinio teisingumo, kuris iš dalies skiriasi nuo ekonominio teisingumo. Socialinis teisingumas dėl ilgalaikės pažangios praktikos yra mažiau aktualus išsivysčiusių Vakarų šalių gyventojams, bet ypač aktualus reformas patiriančioje Rytų Europoje, taip pat ir Lietuvoje. Korporatyvinė socialinė atsakomybė gali padėti pasiekti socialinį ir ekonominį teisingumą privačiame sektoriuje, tačiau šiek tiek kita padėtis viešajame sektoriuje ir viešajame administravime, nes jų suteikiamos gėrybės yra viešosios ir toli peržengia viešojo sektoriaus ribas.

Paprastai viešojo administravimo veikla vertinama remiantis 3E koncepcijos sudedamosiomis dalimis - ekonomiškumu (*economy*), efektyvumu (*efficiency*) ir veiksmingumu (*effectiveness*) [6]. Ekonomiškumas ir efektyvumas paprastai daugiau siejami su kiekybiniais rodikliais, o veiksmingumas - su kokybiniais. Veiksmingumas suprantamas kaip iškeltų tikslų pasiekimo laipsnis. Tai sukelia jo tikslesnio apskaičiavimo ir pagrįstumo įvertinimo sunkumus. Kaip įvertinti, pavyzdžiui, Lietuvos pensijų reformos veiksmingumą? Vertinant netgi kiekybinius rodiklius, nebus prieita prie vienos nuomonės, nes privačius pensijų fondus pasirinkusiųjų skaičiui esant tik šiek tiek daugiau negu pusei darbo jėgos, negalima aiškiai pasakyti, kad reforma apėmė lemiamą daugumą dirbančiųjų. „Kiekybiniai“ svarstymai gali būti mažiau reikšmingi už „kokybinius“. Ar pensijų reforma pasiekė savo tikslą kokybiškai? Formaliai žiūrint - taip. Privatūs pensijų fondai įkurti. Dalis dirbančiųjų įgijo platesnio pasirinkimo galimybę ir ja pasinaudojo. Tačiau kokia fondų ateities perspektyva? Ar tikrai po 30 - 40 metų jie garantuos didesnes pensi-

jas, jeigu pensijų fondų administravimo kaštai yra kelis kartus didesni negu Sodros administravimo kaštai? Ar tikrai pasirinkti privatūs fondai po 30 - 40 metų duos grąžą ir išliks nebankrutavę? Daugybė su pensijų fondų ateitimi susietų klausimų neleisdžia aiškiau atsakyti apie pensijų reformos tikslų pasiekimą vien dėl to, jog nekalbama apie tolimesnį tikslą - socialinio teisingumo pasiekimą. Tiesa, kartais socialinio teisingumo problema išskyla ne toli ateityje, o iš karto - po vieno ar kito politinio ar ekonominio veiksmo. Pavyzdys gali būti „Mažeikių Naftos“ privatizavimo istorija, kai Lietuva iš karto turėjo suteikti išskirtines sąlygas Viljamso kompanijai. Arba dar vienas ryškesnis pavyzdys - dirbančių pensininkų pensijų „nusavinimas“, kurio žalinumą įrodė Konstitucinis teismas. Tačiau daugelis su socialiniu teisingumu susietų klausimų išryškės tik labai greitai. Juk, pavyzdžiui, progresinių mokesčių sistemos atmetimas Lietuvos nepriklausomybės pradžioje (1990 - 1993 metais) atsiliepė visai tolimesnei mokesčių politikos eigai ir sudarė prielaidas socialinio teisingumo pažeidimui. Tuo metu progresinių mokesčių sistemos dauguma gyventojų norėjo, o elitas vis tiek jos neįvedė. Pasitenkino tik ribotu neapmokestinamu pajamų minimumu.

Taigi tyrinėti viešojo administravimo efektyvumą remiantis tik 3E koncepcija nepakanka, o ypač nepakanka Rytų Europoje dėl didelių socialinio teisingumo pažeidimų. 3E koncepcija pasižymi išbaigta „ekonominio teisingumo“ viešajame administravime koncepcija, bet jai aiškiai stinga ketvirtosios E - socialinio teisingumo dimensijos (kuri, paradoksalu, angliškai skamba ne tik kaip „*social justice*“, bet ir „*equity*“).

Minėtas pensijų fondų ateities klausimas liečia ir anksčiau Sodroje apdraustus dabartinius pensininkus, ir būsimus pensininkus, kurie nori likti Sodros sistemoje ir nedalyvauja privačiuose pensijų fonduose. Pensijų reformos tikslas yra „paimti“ dalį lėšų iš Sodros sistemos ir perkelti jas į privačius pensijų fondus. Tai negali nepaveikti tų, kurie lieka Sodros sistemoje. Tai, šiaip ar taip, pablogina jų pensijų gavimo sąlygas ir dydį. Dalinės „injekcijos“ iš nacionalinio biudžeto gali tik iš dalies pagerinti tokių asmenų padėtį, nes lėšų „išėmimas“ iš Sodros visada bus didesnis už tokių finansinių „injekcijų“ apimtį. Taigi dalis Sodros pensininkų lieka socialiai nuskriausti.

Socialinis teisingumas remiantis kelių Lietuvoje atliktų apklausų rezultatais yra vienas pagrindinių gyventojų dominančių klausimų. Tuo Lietuvos, kaip ir kitų Rytų Europos šalių, gyven-

tojai iš esmės skiriasi nuo Vakarų valstybių gyventojų. Lietuvoje, be prof. A.Vaišvilos [7], doc. R.Lazutkos [8], prof. P. Gylio [9; 10] ir dar kelių socialine politika besidominčių mokslininkų, rimtesnės socialinio teisingumo reikšmės analizės nepastebėta. Tai ypač opi tema Lietuvos viešojo diskurso mokslinėje analizėje, nes kasdieniniame gyvenime su socialiniu teisingumu (arba jo pažeidimais) susiduriama kiekviename žingsnyje - nuo darbo ir mokymosi sąlygų iki aptarnavimo sferos ir socialinės apsaugos galimybių asmeninio įvertinimo. 4E koncepcija padėtų atkreipti į šią problemą papildomą dėmesį. Tiesa, Vakarų mokslas šiuo požiūriu yra sukūręs tam tikrą modifikaciją - kaip dviejų E (ekonomiškumo ir efektyvumo) ir dviejų L (legitimumo ir teisėtumo (*legality*)) schemą, kur socialinis teisingumas tarsi patektų į „legitimumo“ sferą. Neneigiant teisinių aspektų svarbos Rytų Europos teorijoje ir praktikoje, toks išskyrimas nuvertina 3E veiksmingumą (*effectiveness*) ir „paskandina“ socialinį teisingumą bendruose teisiniuose klausimuose, nesuteikdamas jam išskirtinio svorio dėl Rytų Europos šalyse vykstančių reformų pobūdžio. Dviejų E ir dviejų L koncepcija labiau tinka stabilioms Vakarų demokratijoms, kurių teisinės sistemos turi ilgą istoriją ir senas tradicijas ir socialinio teisingumo siekimas nėra toks opus kaip Rytuose.

Socialinis teisingumas (arba jo nebuvimas) vaidina ypatingą vaidmenį Rytų Europos, taip pat ir Lietuvos, viešosios politikos formavime, nes kiekvienų parlamento ar savivaldybių rinkimų metu čia atsiranda po naują populistinę politinę srovę ir naują populistų lyderį, kurie, manipuluodami socialinio teisingumo stoka, paima valdžią arba daro didelę įtaką ir taip destabilizuoja politinę situaciją. Nors atskiri Lietuvos politologai (pvz., A. Krupavičius [11]) kalbėjo apie politinių partijų ir politinės sistemos konsolidacijos procesą, tačiau akivaizdu, kad, pradėdant amžių sandūra, politinė konsolidacija Lietuvoje nestiprėja, o vis nauji visuomenės socialinio teisingumo siekimo proveržiai daro atvirkštinį, faktiškai - neigiamą ir reakcinį poveikį, duoda neigiamus rezultatus. Nors 4E koncepcija stengiasi suderinti dvi šiek tiek skirtingas 3E ir 1E logikas, bet dažnai vardan „tikresnės“ ir „schematiškesnės“ logikos yra neverta paminti žmoniškumo ir dar labiau marginalizuoti didžiąją dalį Lietuvos gyventojų, kur ir taip marginalai sudaro daugumą plačiaja prasme, kur ir taip egzistuoja tik „formali demokratija“, kur ir taip daugumas jaunuolių nori greičiau emigruoti. Jeigu Rytų Europos šalių

verslo bendruomenėse nebus suprasta korporatyvinės socialinės atsakomybės reikšmė, o viešajame administravime - socialinio teisingumo reikšmė, tai jos gali ilgam „užsikonservuoti“ kaip „pilkosios“, neteisingos, korumpuotos oligarchijos ir siaurų interesų valdomos visuomenės.

Išvados

1. Socialinės apsaugos reikšmės mažinimas toli gražu nepanaikina ekonominio nekonkurencingumo. Šiaurės ir Pietų Europos šalys patvirtina, kad galima greitai ekonomiškai augti, nemažinant socialinės apsaugos reikšmės, o atvirkščiai, ją didinant.

2. Kiekviena šalis turi surasti savo socialinio saugumo modelį. Korporatyvinė socialinė atsakomybė turi būti apibrėžiama kaip socialinio saugumo forma, kuri pasireiškia darbo vietoje (kaip alternatyva profsąjungų veikimui) ir pasitraukus iš darbo rinkos, kai tampama socialinių išmokų gavėju arba socialinių paslaugų vartotoju.

3. Korporatyvinės socialinės atsakomybės suvokimas ir atitinkami veiksmai padidintų ir ekonominį, ir socialinį teisingumą.

4. 3E (ekonomiškumo, efektyvumo, veiksmingumo) koncepcija yra nepakankama vertinant viešojo administravimo efektyvumą Rytų Europoje ir Lietuvoje - ją reikia papildyti ketvirtąja E dimensija (socialiniu teisingumu), t.y. vadovautis 4E koncepcija.

5. Nors 4E koncepcija pasižymi kiek kitokia logika negu 3 E koncepcija, tačiau jos išskyrimas ir akcentavimas viešajame ir moksliniame diskurse yra labiau „gyvenimiškas“ ir praktiškas, o ypač svarbus Rytų Europai. Didesnis dėmesys socialiniam teisingumui palengvintų reformų Rytų Europoje ir Lietuvoje našta ir prisidėtų prie teisingesnės visuomenės sukūrimo.

Literatūra

1. Guogis A. Kai kurie socialinio solidarumo praradimo aspektai Vakaruose ir Lietuvoje. *Socialinis darbas*, 2006, Nr. 5(1), 9-10.
2. Ananiadis, B. Globalization, Welfare and „Social“ Partnership. *Global Social Policy*, 2003, Vol.3(2).
3. Esping-Andersen, G. (Ed.). *Welfare States in Transition*. London: Sage Publications, 1996, 1-21.
4. Ferrera, M. The „Southern Model“ of Welfare in Social Europe. *Journal of European Social Policy*, 1996, No. 6(1).
5. Guillen, A., Matsaganis, M. Testing the „Social Dumping“ Hypothesis in Southern Europe: Welfare Policies in Greece and Spain During the Last 20 Years. *Journal of European Social Policy*, 2000, Vol. 10, No.2.
6. Puškorius S. 3E koncepcijos plėtra. *Viešojo politika ir administravimas*, 2002, Nr. 3.

7. Vaišvila A. *Liberalizmas ir dorovinės būties krizė*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1997.
8. Lazutka R. Ar socialinis teisingumas Lietuvai per brangus? *Konferencija LR Seime „Emigracija iš Lietuvos: padėtis, problemos, galimi sprendimo būdai“*. 2006 m. kovo 17 d.
9. Gylys P. Fundamentalizmas ekonomikoje ir jo pavojai. *Ekonomika*, 2002, Nr.57.
10. Gylys P. Reforms of Pension System in Lithuania. *Ekonomika*, 2004, Nr.6.
11. Krupavičius A. *Seimo rinkimai 96: trečiasis atmetimas*. Vilnius: Tvermė, 1998.

Arvydas Guogis

Some Aspects of Corporative Social Responsibility and Equity

Summary

The aim of the article is to analyse two aspects of social security in the wide meaning, i.e. corporative social responsibility and equity (social justice). The first part of the article stresses the significance of corporative social responsibility by defining it as a form of social safety in working places (as an alternative to activities of trade-unions) and after leaving the labour market and becoming the recipient of social benefits and social services. The second part of the article analyses the significance of equity (social justice) and its role, especially in Eastern Europe. Equity is defined as a supplementary 4 E dimension to the existing 3 E concept of efficiency.